

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Μιχ. Δ. Δερμιτζάκη, *Γεωλογικές προσεγγίσεις στην Έξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου*, Έκδόσεις Άρμός, Αθήνα 2007, σχ. 24x17 έκ., σσ. 1-186.

Ο ύπογραφομένος στην Αΐθουσα Τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών, κατά τον έορτασμόν τής μνήμης τών Τριών Ίεραρχών τήν 30ήν Ίανουαρίου 2006, είχε ακούσει τόν πανηγυρικόν λόγον του τότε Άντιπρυτάνεως κ. Μιχ. Δ. Δερμιτζάκη, ό όποϊός ως Καθηγητής τής Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας προέβαλε τήν «Έξαήμερον» του Μ. Βασιλείου από παλαιοντολογικήν και γενικώτερον φυσικοεπιστημονικήν σκοπιάν. Χαίρομεν, διότι ό έξαιρετος έκτενης λόγος πολύ διευρυμένος και συμπληρωμένος με άφθονον έπιστημονικόν και έποπτικόν ύλικόν παρουσιάζεται από τις άκτινοβόλες Έκδόσεις Άρμός με τόν ανωτέρω τίτλον.

Ο πρ. Άντιπρυτάνις κ. Δερμιτζάκης, έρευνώντας τις διαχρονικές απόψεις περι τής Δημιουργίας του κόσμου με «κατάπληξη και θαυμασμό» (σ. 10) στάθηκε στις Όμιλίες για τήν Έξαήμερον του Μ. Βασιλείου, ό όποϊός «μίλησε για τή Δημιουργία βασιζόμενος σε παρατηρήσεις και γνώσεις τής έποχής του που δέν παραδίδονται από άλλες πηγές και φαίνονται έξαιρετικά πρωτοποριακές, όπως, δείγματος χάριν, ή παρατήρηση ότι ή Γη δέν στηρίζεται πουθενά ή ή παρατήρηση, ότι ή στάθμη τής θάλασσας δέν είναι παντού ή ίδια» (αυτ.).

Ο κ. Δερμιτζάκης συσχετίζει τις θέσεις του Μεγάλου Βασιλείου με τα δεδομένα τών συγχρόνων Γεωεπιστημών, χωρίζοντας τó ύλικόν σε ένότητες «με βάση τή σειρά τών Όμιλιών, αλλά και με βάση τήν αλληλουχία τής Δημιουργίας», όπως αυτή παρουσιάζεται στο βιβλίο τής Γενέσεως (σ. 10). "Ετσι, μετά τόν Πρόλογον και τήν Είσαγωγήν (σσ. 9-18), ή πρώτη ένότης (σσ. 19-42) αναφέρεται στο χωρίον «*Έν αρχή έποίησεν ό Θεός τόν ουρανόν και τήν γήν*» (Γεν. α, 1). Η δευτέρα ένότης (σσ. 43-54) έξετάζει τó χωρίον «*Η δέ γη ήν άόρατος και άκατασκεύαστος...*» (Γεν. α', 2). Η τρίτη ένότης (σσ. 55-72) έξετάζει τα περι φωτός χωρία

τῆς Γενέσεως (α', 3-5). Ἡ *τετάρτη ἐνότης* (σσ. 73-94) ἐρευνᾷ τὰ χωρία (Γεν. α', 6-10), πού ὁμιλοῦν γιὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ «στερεώματος» καὶ τῶν θαλασσῶν. Ἡ *πέμπτη ἐνότης* (σσ. 95-120) ἀναφέρεται στοὺς ἀστέρες (Γεν. α', 14-19). Ἡ *ἕκτη ἐνότης* (σσ. 121-134) ἀφορᾷ στὴν ἐμφάνισιν τῆς βλαστήσεως (Γεν. α', 11-13). Ἡ *ἑβδόμη ἐνότης* (σσ. 135-162) ὁμιλεῖ γιὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἐρπετῶν, πτηνῶν, ἐνύδρων καὶ χερσαίων ζώων (Γεν. α', 20-25). Τέλος ἡ *ὄγδοη ἐνότης* (σσ. 163-168) ἀναφέρει τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν ἀρχὴν ἐκάστης ἐνότητος παρουσιάζονται τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τῆς Ὀμιλίας τοῦ Μ. Βασιλείου στὸ Πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ σὲ νεοελληνικὴν ἀπόδοσιν, γιὰ νὰ παρατεθοῦν στὴν συνέχειαν οἱ σχετικὲς παλαιοντολογικὲς προσεγγίσεις.

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου μετὰ τὸν *Ἐπίλογον* (σσ. 165-171) παρατίθενται *Βραχυγραφίες, Βιβλιογραφία, Πίναξ ὀνομάτων, ἐννοιῶν καὶ ὄρων, Πίναξ χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ Πίναξ Περιεχομένων* (σσ. 171-186).

Ὁ κ. Δερμιτζάκης ζωντανεύει τὸ κείμενόν του μὲ πολλὰς δεκάδες ἐγχρώμων κατὰ τὸ πλεῖστον σχεδιαγραμμμάτων καὶ εἰκόνων, πού καθιστοῦν περισσότερο κατανοητὲς τῆς συναρτήσεως τῶν παρουσιαζομένων φυσικοεπιστημονικῶν, ἀστροφυσικῶν, γεωλογικῶν καὶ παλαιοντολογικῶν δεδομένων πρὸς τὰ σχετικὰ κείμενα τῶν περὶ τῆς Ἑξαήμερου Ὀμιλιῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τόσον στὸν Πρόλογον, ὅσον καὶ στὸν Ἐπίλογον τὴν πίστιν στὸν Δημιουργόν, καθοδηγώντας καὶ τὸν ἀναγνώστην νὰ βιώσῃ ὅτι «ἐκεῖνο πού γοητεύει τὸν μελετητὴ τῶν Ὀμιλιῶν εἰς τὴν Ἑξαήμερον εἶναι ἡ εὐαισθησία τοῦ σοφοῦ Ἱεράρχη πρὸς τὸν κόσμον τῆς Δημιουργίας, ἡ ψυχικὴ εὐγένεια καὶ ὁ ἀνθρωπισμός του. Ἐβλεπε τὴ φύση ὡς τὸ ἀνάκτορον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, τὸν κόσμον ὡς ἔργον τῆς θείας ἀγαθότητος, τὴ φυσικὴ ὁμορφίαν ὡς ἀνταύγεια τῆς πνευματικῆς. Σὲ κάθε πτυχὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, στὸ πρωτεῖκόν πρόσωπον τῆς φύσεως, ἀπὸ τὴ νηνεμία ἕως τὴν ἀγρία καταιγίδα, ἔβλεπε νὰ ἀποκαλύπτεται τὸ θεϊκὸ μεγαλεῖον. Χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ ἢ νὰ ἀποσιωπᾷ τῆς κεκτημένους γνώσεις ἢ τῆς θεωρίας, πού ἀποδέχονταν οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, τῆς ἐλέγχει, τῆς ἐντάσσει ἐρμηνευτικὰ στὸ πλαίσιον ὧν ἀναφέρονται στὴ «Γένεση» καὶ τῆς ἀποδέχεται ἢ τῆς ἀντικρούει μὲ ἐπιχειρηματολογία πού θὰ ζήλευαν καὶ σύγχρονοι ἐπιστήμονες» (σ. 10).

Τὸ ἀξιέπαινον ἔργον τοῦ κ. Δερμιτζάκη ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Μέγας Βασιλεὺς, «ἐνῶ κινεῖται μὲ ἰδιαίτην ἄνεση στὸν χώρον τῶν ἕως τότε γνωστῶν ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων, χρησιμοποιεῖ ἐντούτοις ἕνα

λόγο σαφέστατο, διανυγή και πλούσιο σέ νοήματα, ποτισμένο από τη βαθύτατη θεολογική του γνώση. Στη Δημιουργία τοῦ κόσμου ἀποκαλύπτεται τὸ θεϊκὸ μεγαλεῖο καὶ ἡ ξεχωριστὴ θέση ποὺ ὁ Θεὸς ἐπιφύλαξε γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἐπὶ τὰ πιὸ ταπεινὰ πλάσματα καὶ τὰ μικρότερα χόρτα ἕως τοὺς ὑψιπετεῖς ἀετοὺς καὶ τὰ μεγαλόσωμα θηρία, ἀπὸ τὴ Σελήνη ἕως τὰ πιὸ ἀπομακρυσμένα ἄστρα, ὅλα τὰ μελετᾶει μὲ ἀγάπη, φιλοσοφεῖ, διδάσκει καὶ διδάσκει» (σ. 169).

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος «μὲ τὸν πιὸ ἐναργῆ τρόπο» προβάλλει «τὴ συμπόρευση ἐπιστήμης καὶ πίστεως» (αὐτ.). Τὸ συμβατὸν αὐτὸ γίνεται λ.χ. κατανοητὸν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐξελικτικῆς ἐμφανίσεως τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῆ καὶ ἀνησυχῆ τοὺς πιστοὺς, ὅταν ἰδιαίτερος προβάλλεται ἀπὸ μερικοὺς ἕνα εἶδος ἐξελέξεως, ἡ ὁποία εἶναι ὑλιστικὴ καὶ τυχαία καὶ ὄχι τελολογικὴ. Ὁ κ. Δερμιτζάκης ὁμιλεῖ συχνὰ περὶ «ἐξελέξεως τῆς ζωῆς» (σ. 67), περὶ «ἐξελικτικῆς πορείας... τῶν ἐμβίων ὄντων», ἡ ὁποία συναρτᾶται πρὸς «τοὺς ἀντίστοιχους γεωλογικοὺς αἰῶνες, τὸν **Καταρχαιοζωϊκὸ**, τὸν **Ἀρχαιοζωϊκὸ**, τὸν **Προτεροζωϊκὸ**, τὸν **Παλαιοζωϊκὸ**, τὸν **Μεσοζωϊκὸ** καὶ τὸν **Καινοζωϊκὸ**» (αὐτόθι: πρβλ. σσ. 71, 126-127, 130, 139, 161). Ἐπίσης ἐπισημαίνει, ὅτι οἱ ἡμέρες τῆς Ἑξαήμερου κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον σημαίνουν μακρὰ χρονικὰ διαστήματα: «*Κὰν ἡμέραν εἶπης, κὰν αἰῶνα εἶπης, τὴν αὐτὴν ἐρεῖς ἔννοϊαν*» (Ὁμιλία β' εἰς Ἑξαήμερον) (σ. 71). Γιὰ τὴν ἐξέλιξιν ὁ σ. χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ ἢ ὑπερτιμᾷ τις συνεχῶς μεταβαλλόμενες ἀπόψεις περὶ ἐξελέξεως, ἔνεκα τῶν ὁποίων, ὡς γνωστὸν, γίνεται λόγος περὶ «ἐξελέξεως τῆς θεωρίας τῆς ἐξελέξεως», μὲ σύνεσιν καὶ ἀντικειμενικότητα σημειώνει: «*Γεγονὸς παραμένει ὅτι ἡ μέχρι σήμερα κατάστασις τῶν γνώσεών μας δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἔκφραση γενικότερων κανόνων γιὰ τὴν αἰτία καὶ τὸν μηχανισμό τῆς ἐξελέξεως καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ποικίλων ὁμάδων τῶν ὀργανισμῶν μὲ τὴν πάροδο τοῦ γεωλογικοῦ χρόνου. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἡ ἐξέλιξις προβάλλει αὐτόνομα στὴν πορεία τῆς*» (σ. 130).

Συγχαίρομεν τὸν συγγραφέα γιὰ τὴν διαφαινομένην ἀπὸ τὸν Πρόλογον ἕως τὸν Ἐπίλογον προσωπικὴν κατάφασιν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν, ἂς ἐπιτραπῆ νὰ ὑπομνήσωμεν, διεκήρυξαν ὄχι μόνον ὁ θεμελιωτὴς καὶ σκαπανεὺς τῆς Γεωλογίας, Παλαιοντολογίας καὶ Κρυσταλλογραφίας δανὸς ἱερεὺς Niels Stensen, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι διάσημοι φυσιοδίφες, οἱ ὁποῖοι δέχονταν τὴν ἐξέλιξιν καὶ συγχρόνως πίστευαν στὸν Δημιουργόν, κἀνοντας τὴν ἐπιλογὴν τους ὄχι ἐκ τοῦ διλήμματος «*δημιουργία ἢ ἐξέλιξις*», ἀλλὰ ἐκ τοῦ διλήμματος «*ἄμηση δημιουργία ἢ*

ἔμμεση δημιουργία διὰ τῆς ἐξελίξεως;». Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς Παναγιώτης Τρεμπέλας, ὅπως ὁ Μ. Βασιλείος καὶ ἄλλοι (οἱ ἅγιοι Γρηγόριος Νύσσης καὶ Χρυσόστομος, ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτος), θὰ δέχονταν κάποιαν ἐξέλιξιν, κατευθυνομένην ἀπὸ τὸν Θεὸν (Παν. Τρεμπέλας, *Ἀπολογητικαὶ μελέται, τεῦχος Γ΄: Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως*, Ἀθήναι, 1938, σ. 15 ἐξ., 234 ἐξ.). Ὅπως ἔχομεν ἐπισημάνει, κατὰ τὸν ἀνθρωπολόγον Weisermel, «ἡ ἐξέλιξις εἶναι νοητὴ μόνον ὡς ἔργον μιᾶς νοούσης δυνάμεως». Ὁ διάσημος ρώσος βιολόγος Βαβίλωφ, Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Γενετικῆς τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ρωσίας, ὁμιλοῦσε περὶ «διευθυνομένης ἐξελίξεως». Γι' αὐτὸ ἐκδιώχθη ἀπὸ τὴν θέσιν του ὡς ἐχθρὸς τοῦ Διαλεκτικοῦ Ὑλισμοῦ καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως. Ὁ γαλλοαμερικανὸς βιολόγος Leconte du Nouÿ τόνισε, ὅτι «ἡ ἐξέλιξις δὲν κατανοεῖται εἰμὴ μόνον, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι κυβερνᾶται ἀπὸ μίαν σκοπιμότητα, ἀπὸ ἓνα σκοπὸν ἀκριβῆ καὶ μακρᾶς προοπτικῆς». Οἱ κορυφαῖοι ἐξελικτικοὶ Lamarck καὶ Saint Hilaire διακηρύττουν ὅτι ἡ ἐξέλιξις εἶναι «ἐκτέλεσις θεοῦ σχεδίου» τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ αὐτὸς ὁ Δαρβίνος (Darwin), τὸν ὁποῖον οἱ ὑλιστὲς παρουσιάζουν ὡς στήριγμα τῆς ἀθεΐας, σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς ὁμιλεῖ περὶ «*Δημιουργοῦ καὶ Κυβερνήτου τοῦ Σύμπαντος*», καὶ περὶ τῆς ἐξελίξεως «ὡς μεγάλης λογικῆς σειρᾶς γεγονότων, τὰ ὁποῖα μὲ κανένα τρόπον δὲν δύναται νὰ δεχθῆ τὸ πνεῦμα μας ὡς ἀποτέλεσμα τυφλῆς τύχης». Τὶς διακηρύξεις αὐτὲς ὑπενθύμισαν στὸν γράφοντα τὰ παλαιοντολογικὰ στοιχεῖα, πού τόσο ἐπιτυχῶς ὁ κ. Δερμιτζάκης στὸν πανηγυρικὸ λόγο του συσχέτισε μὲ τὶς Ὀμιλίαι τοῦ Μ. Βασιλείου γιὰ τὴν Ἑξαήμερον τῆς Γενέσεως. Ἐκεῖνα, ὡς καὶ ὅσα προσέθεσε στὸ βιβλίον του, καθιστοῦν φανερόν ὅτι τὰ ἐπισημαινόμενα τόσο ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅσον καὶ ὑπ' αὐτοῦ γιὰ τὴν Ἑξαήμερον ὑπενθυμίζουν, ὅτι ὁ διατελέσας μόνιμος Γραμματεὺς τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν διάσημος γεωλόγος Lapparent ἔχει τονίσει χαρακτηριστικῶς τὰ ἐξῆς: «*Ἐὰν ἔπρεπε νὰ συνοψίσω σὲ σαράντα γραμμὲς τὰ αὐθεντικώτερα πορίσματα τῆς Γεωλογίας, θὰ ἀντέγραφα τὸ κείμενον τῆς Γενέσεως, δηλαδὴ τὴν ἱστορίαν τῆς δημιουργίας, ὅπως τὴν ἔγραψεν ὁ Μωϋσῆς*». (Περισσότερα γιὰ τὶς ὡς ἄνω ἐπισημάνσεις μου περὶ ἐξελίξεως καὶ γενικώτερον περὶ Ἑξαήμερου ὑπάρχουν στὸ σχεδὸν πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος γραφὲν βιβλίον μου «*Ἡ αἰωνία ἀλήθεια*» [ἐν Ἀθήναις 1960], ὅπου τὸ μὲν 9ον. μάθημα ἀναφέρεται στὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως (σσ. 99-114), τὸ δὲ 10ον μάθημα ἔχει τὸν τίτλον «Ἑξαήμερος καὶ Ἐπιστήμη». Εἰς ἀμφοτέρω τὰ μαθήματα ὑπάρχει καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον τοῦ κ. Δερμιτζάκη κατ' ὀρθὸν τρόπον προβληματίζει πάνω στὸ γενικώτερον πρόβλημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης, διδάσκοντας μὲ τὸς παρατιθεμένους λόγους τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅτι «καὶ τό γε ἄπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων». Μαζὶ μὲ τὶς εὐχαριστίες καὶ τὰ συγχαρητήρια πρὸς τὸν σ., ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ Ἕλληνες συναδέλφους του προβάλλει διεθνῶς τὴν ἑλληνικὴν Γεωλογία καὶ Παλαιοντολογία, ὀφείλονται εὐχαριστίες καὶ στὸν συνάδελφον κ. Νικόλαον Τζιράκη, «ὁ ὁποῖος μὲ πολλὴ προθυμία καὶ ὑπομονὴ διεξῆλθε πολλές φορές τὰ κείμενα καὶ τὴν νεοελληνικὴ ἀπόδοση καὶ ἔκαμε σημαντικότερες καὶ χρησιμότερες ὑποδείξεις καὶ διορθώσεις» (σ. 10). Εὐχαριστίες ὀφείλονται καὶ στὶς Δρα Μαίρη Δημάκη, Δρα Ἀλεξάνδρα Παναγιωτοπούλου καὶ Δρα Κατερίνα Κούλη «γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά τους», ὅπως καὶ στὶς Ἐκδόσεις Ἄρμος γιὰ τὴν πολὺ καλαίσθητη ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Νικολάου Γ. Ξεξάκη, Ὁρθόδοξος Δογματική, τόμ. Α' (Προλεγόμενα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν)· τόμ. Β' (Ἡ Θεολογία τοῦ Ὁμοουσίου)· τόμ. Γ' (Ἡ περὶ Δημιουργίας διδασκαλία), (σσ. 240+350+262=852), Ἐκδόσεις Ἐννοια (Πανεπιστημιακά), σχ. 24x17 ἐκ., Ἀθήναι, Νοέμβριος 2006.

Μὲ πολλὴν χαρὰν πήραμε στὰ χέρια μας τοὺς ὡς ἄνω τόμους τῆς Ὁρθόδοξου Δογματικῆς τοῦ Καθηγητοῦ καὶ Προέδρου τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Νικολάου Γ. Ξεξάκη.

Ὁ Α' τόμος, πὺν περιλαμβάνει τὰ «Προλεγόμενα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν», μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὶς «Βραχυγραφίες» (σσ. 9-16), στὴν Εἰσαγωγὴν (σσ. 17-20) προβάλλει τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν Προλεγομένων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν, ἐξαίροντας τὴν ὀργανικὴν σχέσιν ἐκείνων πρὸς αὐτὴν καὶ τονίζοντας, ὅτι τὰ Προλεγόμενα «εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν συστηματικὴν μελέτην, ἐμβάθυνσιν, ἀποδοχὴν καὶ ἔκθεσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν» (σ. 18).

Τὸ κεφ. Α' (σσ. 21-38) μὲ τὸν τίτλον «Περὶ Θεολογίας ἐν γένει» παρουσιάζει αὐτὴν ὡς γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ διασαφηνίζει τὶς σχέσεις ἐπιστημονικῆς καὶ βιωματικῆς Θεολογίας.

Τὸ κεφ. Β' (σσ. 39-54), ἀναφερόμενον στήν «*Δογματικὴν καθ' ὅλου*», προβάλλει τὴν ἔννοιαν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν (συνθετικὴν καὶ ἀναλυτικὴν) μέθοδον τῆς Δογματικῆς, ὅπως ἐπίσης τὶς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ διάφορα μαθήματα τῶν καθιερωμένων κλάδων τῆς Θεολογίας (συστηματικοῦ, ἐρμηνευτικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ πρακτικοῦ), πρὸς τὴν Θρησκευσιολογίαν καὶ πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν.

Τὸ κεφ. Γ' (σσ. 55-86), ἐξετάζει γενικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἀναλυτικῶς τόσον τὴν φυσικὴν ἢ ἔμμεσον θείαν Ἀποκάλυψιν (στὴν δημιουργίαν καὶ στὴν θείαν πρόνοιαν γιὰ τὸν κόσμον, στὸν ἕσω ἄνθρωπον καὶ στὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος), ὅσον καὶ τὴν Ὑπερφυσικὴν καὶ ἄμεσον θείαν Ἀποκάλυψιν (προοπτικῶς, μεταπτωτικῶς καὶ «ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ») καὶ τὶς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν Φυσικὴν Ἀποκάλυψιν.

Τὸ κεφ. Δ' (σσ. 87-150) ὁμιλεῖ γιὰ τοὺς φορεῖς τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἐξετάζοντας ἐν πρώτοις τὸν «*Κανόνα*» τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀναγνώσεως, ἐρμηνείας καὶ μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ σ. ἐξετάζει ἐπίσης τὶς θεωρίες τοῦ παρελθόντος περὶ τῆς φύσεως τῆς βιβλικῆς θεοπνευστίας (μηχανικῆς ἢ ρηματικῆς ἢ κατὰ λέξιν ἢ κατὰ γράμμα – φυσικῆς – ἠθικῆς – ὑπερφυσικῆς ἢ δυναμικῆς ἢ κατ' ἔννοιαν), γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι «*δὲν δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν, ἐπὶ τῇ βάσει ἀνθρωπίνων κριτηρίων τὸ θεῖον ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐντὸς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οὔτε πρὸ παντὸς νὰ ἀπορρίψωμεν τμήματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς μὴ θεόπνευστα. Διὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς διήκει ὄχι μόνον τὸ θεῖον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνθρώπινον στοιχείον καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰς φυσικὰς ἀδυναμίας τῶν ἱερῶν συγγραφέων*» (σ. 108).

Στὸ ἴδιον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ τονίζονται ὁ ἐρμηνευτικὸς καὶ δυναμικὸς χαρακτῆρ καὶ τὸ κριτήριον αὐτῆς, ὅπως καὶ τὸ ἰσόκυρον αὐτῆς καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Τὸ Κεφ. Ε' (σσ. 151-176), ὑπὸ τὸν τίτλον «*Τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὄρος τοῦ ἔργου τῆς Δογματικῆς*» παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς τὶς δογματικὰς προϋποθέσεις τοῦ ἀλαθήτου τῆς Ἐκκλησίας (τὴν Ἐκκλησίαν ὡς σῶμα Χριστοῦ, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς ψυχὴν αὐτῆς) καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς τρόπους ἐκφράσεως τοῦ ἀλαθήτου τῆς Ἐκκλησίας (διὰ τῶν Συνόδων, τῶν Πατέρων καὶ τῶν θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας).

Τὸ Κεφ. ΣΤ' (σσ. 177-190), ἀσχολούμενον περὶ «*τὰ δόγματα ὡς τὸ ἀντικείμενον τῆς Δογματικῆς*» καὶ διακρίνοντας τὰ θεολογούμενα ἀπὸ

τά δόγματα όρίζει αυτά χρησιμοποιώντας την διατύπωση του άειμνήστου Καθηγητού Ί. Καρμίρη, κατά την όποιαν «όρθόδοξα δόγματα έν τή εύρεία και πραγματική μέν σημασία τής λέξεως είναι πάσαι αί θεόθεν άποκεκαλυμμένοι θεωρητικοί τής πίστεως άλήθειαι, αί από τής Άγίας Γραφής και τής Ίερᾶς Παραδόσεως διδασκόμεναι και έκπαιλαι κηρυσσόμεναι υπό τής διδασκούσης Έκκλησίας», αί όποιαί δέον νά πιστεύονται και βιώνονται από τό έκκλησιαστικόν πλήρωμα, «έν στενή δέ και είδική θεολογική έννοία είναι αί άλήθειαι, αί όποιαί διδάσκονται υπό τής Άγίας Γραφής και τής Ίερᾶς Παραδόσεως, καθωρίσθησαν και διετυπώθησαν έπισήμως και πανηγυρικῶς υπό τών έπτὰ Οίκουμενικών Συνόδων» (κατά την διατύπωση του άειμνήστου Καθηγητού Καρμίρη). Ό όρισμός αυτός όδηγεί στο νά έπισημαίνωμεν τόν «έσωτερικόν και έξωτερικόν χαρακτήρα του δόγματος» και τά «στοιχεία» αυτού έξ έπόψεως άντικειμενικής και έξ έπόψεως ύποκειμενικής.

Τό κεφ. Ζ' (σσ. 191-202) προβάλλει «τήν πίστιν ώς όργανον προσοικειώσεως τών δογματικών άληθειών» και ύποβοηθεύει νά κατανοήσωμεν την σχέσηιν αυτής προς τόν όρθόν λόγον και την όρθοπραξίαν στα πλαίσια τής «θείας ίκανώσεως» δια τής «συνεργείας θείου και άνθρωπίνου παράγοντος» (σ. 199).

Ό Α' Τόμος, ό όποιος κατακλείεται με την παρουσίασιν πλουσιωτάτης Βιβλιογραφίας (πηγών και έλληνικών και ξένων βοηθημάτων) και Εύρετηρίων όρων και κυρίων όνομάτων (σσ. 203-240), καθιστά συνειδητήν την Όρθόδοξη Γνωσιολογίαν, ή όποία, ώς έπιγραμματικῶς παρουσιάζεται στον Πρόλογον, δεικνύει ότι ή γνώσις του Θεού είναι «γνώσις έν άγνωσίᾳ» και «έχει όρια». Γι' αυτό «δέν έπιτρέπεται άπολυτοποίησις-ούτε του δυνατου τής γνώσεως του Θεού, ούτε του αδυνάτου τής γνώσεως Αυτου, καθ' όσον ό Θεός είναι ταυτοχρόνως άφ' ενός μέν γνωστός, καταληπτός, μεθεκτός και προσιτός κατά την θείαν ένέργειαν, άφ' έτέρου δέ άγνωστος, άκατάληπτος, άμέθεκτος και άπρόσιτος κατά την θείαν ούσίαν» (σ. 9). Η έμπειρική βίωσις έξ άλλου τών άποκεκαλυμμένων δογματικών θείων άληθειών συντελεεί ώστε ή Θεολογία νά είναι «όντως Θεολογία, δεδομένου ότι "περι Θεού τι λέγειν και Θεῶ συντυγχάνειν ούχι ταυτόν", ώς εύστόχως παρατηρεῖ ό άγιος Γρηγόριος ό Παλαμᾶς» (αύτ.).

Ό όλος Α' τόμος τής «Όρθόδοξου Δογματικής» του συναδέλφου κ. Νικολάου Ξεξάκη, ώς καταδεικνύεται και έκ τής αναλύσεως του περιεχομένου αυτού, όρθῶς χαρακτηρίζεται ώς «Προλεγόμενα εις την Όρθόδοξον Δογματικήν», διότι τό περιεχόμενον αυτό «συνίσταται έξ ώρι-

σμένων θεολογικῶν ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν θεμελιώδεις καὶ βασικὰς ἀρχὰς τῆς Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν συστηματικὴν μελέτην, ἐμβάθυνσιν, ἀποδοχὴν καὶ ἔκθεσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Τοιοντοτρόπως τὰ Προλεγόμενα εἰσάγουν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς Δογματικῆς» (σ. 18).

Ἐπομένως εἶναι «σαφές ὅτι ἄνευ τῶν Προλεγομένων εἶναι δυσχερὴς ἢ κατανόησις τοῦ περιεχομένου τῆς Δογματικῆς, συνεπῶς ταῦτα ἀνήκουν ὀργανικῶς εἰς τὸν χῶρον αὐτῆς» καὶ ὑποβοηθοῦν «τὴν εὐχερεστέραν, πληρεστέραν καὶ ἀσφαλεστέραν κατανόησιν καὶ προσοικείωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ἀποκεκαλυμμένων δογματικῶν θείων ἀληθειῶν» (σ. 19).

Ὁ Β΄ Τόμος ἀσχολεῖται μὲ τὴν «Θεολογίαν τοῦ Ὁμοουσίου», διότι, ὅπως σημειώνει ὁ σ. στὸν Πρόλογον, «κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ὅλην δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας... κατέχει ἡ ἔννοια τοῦ ὁμοουσίου. Τοῦτο δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ, ἄνευ ὑπερβολῆς, ὡς ἡ καρδιά καὶ τὸ κέντρον τῆς θεολογίας. Ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ ὁμοουσίου τῆς Τριαδικῆς θεότητος συμπυκνώνει ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἐπὶ μέρους πτυχὰς τῆς θεολογίας, ἤτοι οὐσίαν-φύσιν, ὑποστάσεις-πρόσωπα, ἐνεργείας» (σ. 9). Τὸ «ὁμοούσιον», ὡς λέγει ὁ κ. Ξεξάκης, εἶναι «ὁ ἔσχατος σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνει ὁ πιστὸς διὰ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας», διὰ τῆς ὁποίας «καθίσταται ὁ πιστὸς κοινωνὸς τοῦ τριουποστάτου Θεοῦ, δεδομένου ὅτι πᾶσα θεία ἐνέργεια ἀναφερομένη εἰς τὸν κόσμον εἶναι κοινὴ καὶ τῶν τριῶν ὁμοουσίων θείων ὑποστάσεων» (σ. 10).

Μετὰ τίς «Βραχυγραφίες» (σσ. 15-17) γίνεται στὴν Εἰσαγωγὴν (σσ. 19-60) συνοπτικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημασιολογίας τοῦ ὄρου «ὁμοούσιος», ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται στὸν Γνωστικισμὸν καὶ τὸν Νεοπλατωνισμὸν καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν «ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῶν περὶ τὸν Σαββέλλιον» (σ. 32). Γιὰ τὴν κακόδοξον χρῆσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου αὐτοῦ καταδικάσθη ἀπὸ ὀρθόδοξον σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (τὸ ἔτος 268), γιὰ νὰ ἐπαναφερθῆ ὁ ὄρος ἀπὸ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ ὀρθόδοξον κατανόησις αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὴν εὐγλώττως παρουσιαζομένην ὑπὸ τοῦ κ. Ξεξάκη σχετικὴν διδασκαλίαν τόσον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅσον καὶ τῆς πρωΐμου Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας.

Στὴν συνέχειαν τὰ κεφάλαια Α΄ καὶ Β΄ (σσ. 61-132), παρουσιάζουν ἐκτενῆ καὶ ἐμπεριστατωμένην ἀνάλυσιν τόσον τῆς ἐννοίας τῆς ἀκαταλή-

του, ἀμεθέκτου, ἀκτίστου, ἐνιαίας, ἀναλλοιώτου καὶ ἀσωμάτου θείας οὐσίας, ὅσον καὶ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων εἰς τὴν μίαν θεότητα.

Τὸ κεφ. Γ' (σσ. 133-232) ὑπὸ τὸν τίτλον «*Τὸ ὁμοούσιον καὶ αἱ θεῖαι ὑποστάσεις*» προβάλλει τὸ ὁμοούσιον ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πατέρα, πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα σὲ συνάρτησιν πρὸς τὴν περιχωρητικὴν σχέσιν τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων.

Τὸ κεφ. Δ' (σσ. 233-270), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς «*τὸ ὁμοούσιον καὶ εἰς τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ ἀκολουθίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον*», ἐξετάζει τὴν δημιουργικὴν καὶ ἐνιαίαν προνοητικὴν θείαν ἐνέργειαν ἀφ' ἑνὸς στοῦ ἔργον τῆς δημιουργίας, ἀφ' ἑτέρου στήν λυτρωτικὴν θείαν οἰκονομίαν καὶ τρίτον στοῦ σωτηριῶδες ἔργον τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ κεφ. Ε' (σσ. 271-306) παρουσιάζει τίς σχετιζόμενες πρὸς τὸ Ὅμοούσιον αἰρέσεις τοῦ Σαβελλίου, τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Ἀρείου, τοῦ Ἀετίου, τοῦ Εὐνομίου, τῶν Ὁμοιουσιανῶν, τῶν Ὁμοίων καὶ τῶν Πνευματομάχων.

Καὶ ὁ Β' τόμος κατακλείεται μὲ παράθεσιν ἐλληνογλώσσου καὶ ξενογλώσσου Βιβλιογραφίας καὶ Εὐρετηρίου ὄρων καὶ κυρίων ὀνομάτων (σσ. 317-350).

Ὁ Γ' τόμος ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον «*Ἡ περὶ δημιουργίας διδασκαλία*» ἀναφέρεται «*εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ πνευματικοῦ, ὑλικοῦ καὶ πνευματοῦλικοῦ κόσμου, δηλαδή εἰς τὴν ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργίαν τῶν ἀγγέλων καὶ τὴν ἐκ τῆς τάξεως αὐτῶν ἔκπτωσιν τῶν δαιμόνων, τὴν μετὰ χρόνου δημιουργίαν, τὴν αἰτίαν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου, καὶ ἰδιαίτερος τὰ περὶ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς θείας Προνοίας (συντηρήσεως καὶ κυβερνήσεως) τοῦ κόσμου*» (σ. 9).

Μετὰ τίς Βραχυγραφίες, χωρὶς Εἰσαγωγὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν δύο προηγουμένων Τόμων, τὸ κεφ. Α' (σσ. 17-86) προβάλλει τὴν «*Θεολογίαν τῆς "ἐξ οὐκ ὄντων" δημιουργίας τοῦ κόσμου*», ἡ ὁποία Θεολογία «*ἀποτελεῖ στοιχεῖον μοναδικότητος καὶ ἰδιαιτερότητος εἰς τὸν χῶρον τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παραδόσεως*» (σ. 16) καὶ προσεγγίζεται μόνον διὰ τῆς πίστεως, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ γνωστικῶν δυνάμεων «*εἶναι ἀσθενὴς καὶ ἀδύναμος νὰ κατανοήσῃ τὸ ὑπερφυές τοῦτο γεγονός*» (σ. 22). Οἱ σχετικὲς ἀγιογραφικὲς καὶ πατερικὲς μαρτυρίες ἐπισημαίνουν ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἀγάπην, παντοδυναμίαν καὶ σοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου μέσα στὶς κοσμολογικὲς διαστάσεις τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, τὴν διάκρισιν κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, τίς σχέσεις δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος καὶ τὴν ἀπόρρι-

ψιν ἐσφαλμένων θεωρήσεων περὶ κόσμου καὶ τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως συγχρόνων ἐπιστημονικῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων συμβατῶν πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμολογικὴν διδασκαλίαν.

Τὸ κεφ. Β' (σσ. 87-120), ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἀγγελολογία καὶ δαιμονολογία*», παρουσιάζει τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως ἀφ' ἑνὸς περὶ τῆς ὑπάρξεως, τῆς φύσεως, τοῦ περιγραφτοῦ, τοῦ ἀναμαρτήτου, τοῦ ἔργου, τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἀγγέλων καὶ ἀφ' ἑτέρου περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ ἔργου τῶν ἐκ τῆς ἀγγελικῆς τάξεως πεσόντων δαιμόνων.

Τὸ κεφ. Γ' (σσ. 121-228), ἀναφερόμενον στὴν «*Ἀνθρωπολογία*», ὁμιλεῖ ἐν πρώτοις γιὰ τὴν «*προπτωτικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου*» σὲ παραγράφους, πού ἐξετάζουν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δισύνθετον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποκλείει τὸ ἀπὸ μερικὸς προβαλλόμενον τρισύνθετον, τὶς ἔννοιες τοῦ «*κατ' εἰκόνα*» καὶ τοῦ «*καθ' ὁμοίωσιν*», τὸ ὁποῖον πραγματώνεται διὰ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θείας χάριτος.

Τὸ ἴδιον κεφάλαιον, ἀναφερόμενον ἔπειτα στὴν «*μεταπτωτικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου*», ἐξετάζει τὴν πῶσιν αὐτοῦ καὶ τὶς συνέπειες τῆς πώσεως, τὴν ἀμαύρωσιν τοῦ «*κατ' εἰκόνα*» καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἱκανώσεως αὐτοῦ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ «*καθ' ὁμοίωσιν*», τὴν ἐκδίωξιν ἐκ τοῦ παραδείσου καὶ τὴν κληρονομικὴν μετάδοσιν τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Τέλος τὸ κεφ. Γ' ὡς μία προαναγγελία τρόπον τινὰ τῆς Χριστολογίας, τῆς Σωτηριολογίας, ὑπενθυμίζει ἀκροθιγῶς τὴν ἐν Χριστῷ ἀνακαίνισιν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποία ἐπισημαίνεται διὰ τῆς φράσεως τοῦ Μ. Ἀθανασίου, κατὰ τὴν ὁποίαν «*αὐτός (= ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος)... ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν*» (Μigne Ἐ.Π. 90,401Α).

Καὶ ὁ Γ' τόμος ἔχει *Ἐπίμετρον* (σσ. 230-264) μὲ τὴν *Βιβλιογραφίαν* καὶ τὸ *Εὐρέτηριον* ὄρων καὶ κυρίων ὀνομάτων.

Ἡ ἀνωτέρω πολὺ συνοπτικὴ παρουσίασις τοῦ περιεχομένου τοῦ τρίτου ἔργου τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου, τὸ ὁποῖον τυπώθηκε ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις Ἐννοια σὲ πολυτελὲς χαρτὶ καὶ μὲ μεγάλην αἰσθητικὴν εὐαισθησίαν, εἶναι μία ἀξιέπαινη προσπάθεια ἀνανεώσεως τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς δογματικῆς βιβλιογραφίας, ἢ ὁποία κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μερικὰ ἀξιόλογα συγγράμματα, ὅπως λ.χ. τὴν «*Δογματικὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*» τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου (Ἀθῆναι, 1907, 1956)· «*Τὰ θεμέλια τῆς πίστεως*» τοῦ πρωτοπρεσβυτέ-

ρου Κωνσταντίνου Καλλινίκου (Ἀλεξάνδρεια 1924)· πολλές δογματικές μονογραφίες καὶ ἰδίως τὴν «*Σύνοψιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*» τοῦ Ἰωάννου Καρμίρη (Ἀθήναι 1960), ὡς καὶ τὸ ὀγκῶδες ἔργον αὐτοῦ «*Δογματικῆς Τμῆμα Ε΄: Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*» (Ἀθήναι 1973)· τὴν τρίτομον *Δογματικὴν* τοῦ Παναγιώτου Τρεμπέλα (Ἀθήναι 1959, ²1978, τόμ. 1· 1960, ²1979, τόμ. 2· 1961, ²1979, τόμ. 3), τὰ σχετικὰ ἐγχειρίδια τοῦ π. Ρωμανίδη, τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα, τοῦ Ματσούκα κ.ἄ.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Ξεξάκη πρὸς ὑπέρβασιν τῆς καθιερωμένης κατατάξεως τῆς ὕλης τῆς Δογματικῆς. Ἡ εὐρηματικὴ ἀνακατάταξις τῆς ὕλης σὲ νέες ἐνότητες στοὺς τρεῖς τόμους προϋποθέτει ὅτι ὁ σ., παρὰ τὸν ὄγκον τῶν νέων ὑποχρεώσεων του ὡς Προέδρου τοῦ Τμήματος Θεολογίας, θὰ προσπαθῆσθαι στὸ μέλλον νὰ συμπληρώσῃ μὲ νέους τόμους τὶς ὑπόλοιπες ἐνότητες τῆς Δογματικῆς. Γνωρίζομεν τὶς ὑπάρχουσες δυσκολίες, ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι ἡ προσπάθεια αὐτὴ θὰ καταστῆ δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῆ.

Πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ κ. Ξεξάκης παραμένει πιστὸς στὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ μὲ κρυσταλλίνην διαύγειαν καὶ ἀρίστην χρῆσιν κατανοητῆς καθαρευούσης γλωσσικῆς μορφῆς παραδίδει στοὺς φοιτητῆς, ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς τρεῖς τόμους ὡς διδακτικὰ ἐγχειρίδια, τὶς δογματικὲς ἀλήθειες τῆς πίστεως κατὰ τρόπον μεθοδικόν.

Οἱ τόμοι δὲν μεταδίδουν μόνον δογματικὰς γνώσεις, ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ποδηγετήσουν τοὺς φοιτητῆς καὶ τοὺς ἐρευνητῆς στὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν δογματικῶν σπουδῶν μὲ τὸ πλῆθος τῆς Βιβλιογραφίας, τῶν παραπομπῶν καὶ ὑποσημειώσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται καὶ ἄλλος σκοπός, ἡ γνωστοποίησις πλῆθους νεοελληνικῶν συγγραμμάτων, ποὺ ἐξετάζουν ἢ θίγουν πλεῖστα ἐπὶ μέρους δογματικὰ ζητήματα καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ προσανατολίσουν σὲ νέες εἰδολογικὰς συνθέσεις παρουσιάσεως τῶν ἀναλλοιώτων χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἢ καὶ ἐρεύνης τῶν θεολογουμένων. Τὸ πλῆθος τῶν παρατιθεμένων χωρίων ἐκ τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβοηθήσουν καὶ μελλοντικὰς ἐρευνες, δοθέντος ὅτι ὁ κ. Ξεξάκης προβάλλει πλουσιωτάτην δογματικὴν διδασχὴν ἐκ πηγῶν τῆς Ὁρθοδόξου Δογματικῆς, ποὺ εἶχαν μείνει ἕως τώρα ἀναξιοποίητες σὲ συστηματικὰ δογματικὰ ἔργα. Πιστοποιήσις τῆς ἐπιστημάνσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἀξιοποίησις ἀπὸ τὸν σ. πλῆθους μὴ ἀξιοποιημένων χωρίων π.χ. ἐξ ἔργων τῶν Μ. Ἀθανασίου, Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου Θεολόγου, Γρηγορίου Νύσσης, Χρυσόστομου,

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἀρεοπαγιτικῶν, Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Φωτίου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου Παλαμᾶ, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Συμεῶν νέου Θεολόγου, Συμεῶν Θεσσαλονίκης κ.ἄ.

“Ὅσον ἀφορᾶ στήν ὑπό σ. δικαιολογημένην ἀντιπαράθεσιν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν πρὸς τὶς κακοδοξίες τῶν παντὸς εἶδους ἑτεροδόξων, στὸν Γ’ τόμον, ὅπου εὐστόχως μνημονεύονται ἐκπρόσωποι τῶν φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ποὺ ὁμιλοῦν ὡς πιστοὶ περὶ κοσμολογικῶν ζητημάτων, θὰ ἔπρεπεν ἴσως εἰς μελλοντικὴν β’ ἔκδοσιν νὰ προστεθῇ καὶ κάποια ἀντίκρουσις τῆς ὑλιστικῆς, ἀθεϊστικῆς καὶ μηχανοκρατικῆς μορφῆς τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐμβίων ὄντων, ἢ ὅποια ἐξακολουθεῖ, ὡς μὴ ὠφελε, νὰ δημιουργῆ, λ.χ. στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, συγκρούσεις μεταξύ «δημιουργιστῶν» καὶ ἐξελικτικῶν. Ἡ ἐνδεχομένη ἐπαλήθευσις μιᾶς τελολογικῆς μορφῆς τῆς θεωρίας δὲν θὰ ἦταν ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴν χριστιανικὴν περὶ δημιουργίας ἀντίληψιν, ἐφ’ ὅσον, ὅπως ἐπισημαίνομεν εἰς τὴν ἀμέσως προηγουμένην βιβλιοκρισίαν μας, τὸ πραγματικὸν δῆλημα δὲν εἶναι «δημιουργία ἢ ἐξέλιξις;», ἀλλὰ «ἄμεση δημιουργία ἢ ἔμμεση δημιουργία διὰ τῆς ἐξελίξεως;». Καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὡς λ.χ. οἱ Μ. Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Χρυσόστομος καὶ Ἀύγουστίνος, δέχονται κάποιαν ἐξέλιξιν, ποὺ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸς ὁ Δαρβῖνος δέχεται Δημιουργὸν καὶ Κυβερνήτην τοῦ σύμπαντος. (Περισσότερα βλ. στὰ βιβλία Παν. Τρεμπέλα, *Ἀπολογητικαὶ μελέται, τεύχος Γ’*: *Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως*, Ἀθήναι 1938. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, *Ἡ Χριστιανικὴ Κοσμοθεωρία*, Ἀθήναι 1950. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Αἰωνία Ἀλήθεια*, Ἀθήναι 1960).

Ἐπίσης, ἐπειδὴ ἡ παρατιθεμένη ἀπὸ τὸν κ. Ξεξάκη βιβλιογραφία εἶναι ἀρκετὰ ἐκτενὴς καὶ συχνὰ λεπτομερειακὴ, θὰ ἔπρεπε στὰ μνημονεύομενα δημοσιεύματα τοῦ γράφοντος νὰ προστεθοῦν ἴσως καὶ μερικὰ ἄλλα, τὰ ὅποια ἔχουν ἄμεση συνάρτησιν πρὸς πτυχὲς τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας. Ἔστωσαν ὡς παράδειγμα τὰ δημοσιεύματα: Εὐαγγέλου Θεοδώρου, *Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως*, ἐν Ἀθήναις 1955. Τοῦ ἰδίου, *Δόγμα καὶ Λατρεία*, Ἀθήναι 1989, *Φαινομενολογία καὶ Δεοντολογία τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογίας στὸ λυκαυγὲς τῆς τρίτης χιλιετίας*, Ἀθήνα 2006

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἀποδεικνύεται ὅτι εὐχαριστίες καὶ συγχαρητήρια ὀφείλονται στὸν σ. γιὰ τὴν ἀξιολογωτάτην καὶ πολύτιμην προσφορὰν του, ἢ ὅποια ἀναβιβάζει τὴν στάθμην τοῦ ἑλληνικοῦ θεολογεῖν. Εὐχόμεθα εἰς αὐτὸν ὑγείαν καὶ φωτισμόν, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν συστηματικὴν παρουσίαν τοῦ ὀρθοδόξου δογματικοῦ στοχασμοῦ, ὃ

όποιος έχει ειδολογικῶς ἀρκετὰ ἀναπτυχθῆ κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀντιμετωπίζοντας ποικίλες σημερινές προκλήσεις.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Διοτίμα Λιαντίνη, *Ἡ σώφρων Σωσάννα καὶ οἱ ἀκόλαστοι πρεσβύτεροι εἰκονογραφικά*, Ἀθήνα 2007, σχ. 24x17 ἐκ., σσ. 1-346.

Ἦδη ἀπὸ τὸν 3ον αἰῶνα σὲ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις κατακομβῶν καὶ σαρκοφάγων ἀποτυπώθηκε ἡ ἱστορία τῆς ἐνάρετης καὶ ὠραίας Σωσάννας, ἡ ὁποία διαδραματίσθηκε στὴν Βαβυλῶνα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐβραϊκῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐξιστορεῖται στὴν Π.Δ. σὲ δευτεροκανονικὸν τεμάχιον συναρτώμενον πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ προφήτου Δανιήλ. (Περισσότερα σχετικῶς περὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ κειμένου βλ. στὰ ἔργα: Π. Ἰ. Μπρατσιώτου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. 438-443· Ν. Μ. Παπαδοπούλου, *Τὰ δευτεροκανονικά τεμάχια τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ*, Ἀθήναι 1985, σσ. 122-123· Ε. Π. Χριστινάκη, *Ἱστορικὴ πορεία τῆς γυναίκας στὴ Βίβλο*, Ἀθήνα 2005, σσ. 233-234 ἐξ.). Ἡ ἱστορία τῆς Σωσάννας ἀνέκαθεν συγκινεῖ, διότι εἶναι ὕμνος στὴν συζυγικὴν πιστότητα, ἡ ὁποία στὴν περίπτωσιν τῆς Σωσάννας ἔφθασε μέχρι ἀποφάσεως θυσίας τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία θυσία ὁμῶς ἀπεφεύχθη μὲ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς δίκης κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ νεαροῦ Δανιήλ.

Ἡ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐξαίρετη μονογραφία τῆς ἤδη γνωστῆς στοὺς ἀναγνώστες τῆς «Θεολογίας» κ. Διοτίμας Λιαντίνη καταγράφει καὶ ἀξιολογεῖ κατὰ εὐστοχον κριτικὸν τρόπον τὴν ἱστορικὴν εἰκονογραφικὴν πορείαν τοῦ θέματος τῆς Σωσάννας. Ἡ ἰδιαιτέρα προσοχὴ τῆς συγγραφέως ἐστιάζεται στὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῶν παρουσιαζομένων ἔργων, στὴν ἐπισήμανσιν τοῦ ἠθικοῦ παιδευτικοῦ μηνύματος, τὸ ὁποῖον ἀποτυπώνεται σ' αὐτά, καὶ στὴν προσέγγισιν τῆς «θεολογικῆς ἐρμηνείας ἐκείνων τῶν ἔργων ποὺ ὑπηρετοῦν ἐκκλησιαστικοὺς στόχους» (σ. 9).

Μετὰ τὸν *Πίνακα Περιεχομένων* (σσ. 7-8) καὶ τὸν *Πρόλογον* (σσ. 9-10), ἡ πρώτη ἐνότης ὡς *Εἰσαγωγή* (σσ. 11-32) παρουσιάζει τὴν σχετικὴν βιβλικὴν διήγησιν, τὴν ἱστορίαν τῆς Σωσάννας στὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ γενικὲς ἐπισημάνσεις περὶ τῆς παρουσιάσεως τῆς Σωσάννας στὴν Λογοτεχνίαν καὶ τὴν Εἰκονογραφίαν.

Ἡ *δευτέρα ἐνότης* ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἀποτύπωση τῆς Ἱστορίας τῆς Σωσάννας σὲ παλαιοχριστιανικά μνημεῖα*» (σσ. 33-60) μνημονεύει τὶς σχε-

τικές ἐξεικονίσεις στις Κατακόμβες και στις Σαρκοφάγους και ἐξαιρεί τις σχετικές σκηνές, πού «συμβολίζουν τὸ πρότυπο τῆς ἀγνῆς καὶ θεοφοβούμενης γυναίκας πού ἐκφράζει τὸ ἰδανικὸ τῆς εὐσέβειας» (σσ. 33,35).

Ἡ τρίτη ἐνότης πού ἀναφέρεται στους «εἰκονογραφικοὺς κύκλους τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννας στὸ Μεσαίωνα μέχρι τὸν 16ο αἰῶνα» (σσ. 61-120) παρουσιάζει τὴν ἐξεικόνισιν τῆς ἱστορίας τῆς προβαλλομένης γυναικὸς σὲ φυσικὸ κρύσταλλο (9ος αἰ.), σὲ χειρόγραφα τοῦ Μεσαίωνα, σὲ τοιχογραφίες, σὲ ναπογραφίες καὶ σὲ χαρακτηριστικὰ ἔργα. Ἀξιέπαινος εἶναι ὁ τρόπος τῆς αἰσθητικῆς ἀναλύσεως τῶν σκηνῶν, πού ἀναδεικνύει τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ πνευματικοῦ μεσαιωνικοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ τετάρτη ἐνότης, πού παρουσιάζει τὴν «εἰκονογραφίαν τῆς Σωσάννας σὲ τάπητες» (σσ. 121-132), φέρει στὴν μνήμην μας τὸ γεγονός ὅτι βιβλικὰ θέματα μὲ ἠθικοδιδασκτικὸν μήνυμα ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως προσφιλῆ στὴν γερμανικὴν καὶ φλαμανδικὴν τέχνην τῆς ταπητουργίας. Ἐπομένως δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀγνοηθῇ τὸ φωτεινὸν παράδειγμα τῆς Σωσάννας.

Ἡ πέμπτη ἐνότης, πού προβάλλει «μεταβυζαντινὲς εἰκόνες τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννας» (σσ. 133-144), καθιστᾷ φανερόν, ὅτι πρῶτον ἢ ἐξιστόρησις τῆς ἱστορίας αὐτῆς δὲν εἶναι συγχῆ στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολήν καὶ γι' αὐτὸ «στὴ μεταβυζαντινῇ τέχνῃ φαίνεται νὰ εἶναι σπάνια» (σ. 133). δευτέρον ὑπάρχουν εἰς αὐτὴν μερικὲς δυτικὲς ἐπιδράσεις καὶ τρίτον εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τις αἰσθησιακὲς τάσεις, πού ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται στὴν δυτικὴν τέχνην κατὰ τὴν προβολὴν τῆς γυμνώσεως τῆς λουομένης Σωσάννας.

Ἡ ἕκτη ἐνότης, πού ἀναφέρεται στὸ «λουτρὸ τῆς Σωσάννας στὴ ζωγραφικῇ» (σσ. 145-306) καθιστᾷ φανερὴ τὴν βαθμιαίαν μετάλλαξιν τῆς ἐξεικονίσεως τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννας μὲ αἰσθησιακὴν τεχνοτροπίαν, πού χειραφετήθηκε ἀπὸ τὴν μέχρι τὸν 16ον αἰῶνα «ἀποτύπωση τοῦ θέματος», πού ἐξέφραζε «τὸ σωτηριολογικὸ περιεχόμενον... μὲ τὴν ἔννοια τῆς μάρτυρος-Σωσάννας ὡς προτύπου στὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τῆς σωτηρίας» (σ. 145). Ἔτσι στὴν Δύσιν γίνεται «ἡ ἐκκοσμίκευση τοῦ θέματος καὶ ἡ μετατροπὴ του ἀπὸ τύπο ἀγίας σὲ τύπο Ἀφροδίτης», προκαλούσης τὴν ἐπίθεσιν τῶν πρεσβυτέρων (σσ. 160 ἐξ.). Μάλιστα στὴν Ζωγραφικὴν τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος «ἡ ἱστορία τῆς Σωσάννας ὑπῆρξε ἓνα ἀφηγηματικὸ-εἰκονιστικὸ σύμπλεγμα ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας καὶ ὀπτικῆς ἀπόλαυσης γυναικειᾶς ἀγνότητος καὶ ἀνδρικῆς libido» (σ. 294). Ἔτσι «σιγά-σιγά

τὸ θέμα μεταλλάχθηκε καὶ ἡ (λουομένη) γυμνὴ Σωσάννα ἀποδεσμεύτηκε ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ βιβλικὴ συνάρτηση γιὰ νὰ ἀνακηρυχθεῖ πλέον σὲ σύμβολο τῆς ἀνδρικῆς ἐπιθυμίας γενικότερα» (σ. 294).

Στὸν Ἐπίλογον (σσ. 367-310), -ὁ ὁποῖος διακρίνεται γιὰ τὴν εὐστοχωτά-την κριτικὴν ἀξιολόγησιν τῆς διαδρομῆς τῆς ἐκτενοῦς ἱστορίας τῆς εἰκονο-γραφικῆς παραστάσεως τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἱστορίας τῆς σῶφρονος Σω-σάννας καὶ τῶν ἀκολάστων πρεσβυτέρων-, ἡ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει τὴν ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες ἐγκατάλειψιν στὴν Δύσιν τῆς «ἐκκλησιαστικῆς πατε-ρικῆς ἐρμηνείας» τῆς ἱστορίας αὐτῆς ὡς συμβολικῆς ἐκφράσεως τῆς γυναι-κειᾶς σωφροσύνης καὶ μερικὲς φορὲς ὡς «τύπου τοῦ πάσχοντος Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 307). Ἡ ἐκκοσμίκευσις τοῦ θέματος ὀφείλεται, κατὰ τὴν συγγραφέα, στὶς «κοινωνικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ καλλιτε-χνικῆς ἀναγκαιότητες... πὺν προσδιόρισαν τὸ νέο περιεχόμενο τοῦ θέμα-τος» (σ. 310). (Ἐντὶ τῆς λέξεως «ἀναγκαιότητες» θὰ ἦταν προτιμότερη ἡ λέ-ξις «ἐπιδράσεις»).

Ἄς προσθέσωμεν, ὅτι καὶ τὸ ὅλον ἀντικειμενικὸν πνεῦμα τῆς θρησκευ-τικῆς - ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρό-νους χειραφετήθηκε ἀπὸ τὸν πνευματικὸν ἀναγωγικὸν καὶ μυσταγωγικὸν χαρακτῆρα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιαστικῆς Εἰκονογραφίας καὶ ἀπέκτησε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νατουραλιστικὸν φυσιοκρατικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ μονογραφία τῆς κ. Λιαντίνης κατακλείεται μὲ πλουσίαν ἑλληνικὴν, ξέ-νην καὶ ἠλεκτρονικὴν Βιβλιογραφίαν (σσ. 311-320): μὲ Πίνακες χωρίων (σσ. 321-324), μαρτυρούντων, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν δαψιλῆ χρῆσιν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (Μ. Ἀθανασίου, Ἀμβροσίου, Ἀστερείου Ἀμασειᾶς, Αὐγουστίνου, Γρηγορίου Θεολόγου, Διδύμου Ἀλεξανδρέως, Εὐσεβίου Καισαρείας, Θεοδώρου Μοψουεσίας, Ἴππολύτου, Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Μεθοδίου, Νεμεσίου Ἐμέσης, Χρυσοστόμου, Ὁριγένους κ.ἄ.)· μὲ Εὐρετήριον ὀνομάτων (σσ. 325-336) καὶ Πίνακα εἰκόνων, (σσ. 337-346), οἱ ὁποῖες διακρίνονται γιὰ τὸ πλῆθος τους (σύνολον 210), εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐγχρωμες καὶ προσδίδουν ἐποπτικὸν χαρακτῆρα στὶς ὠραῖες ἀναλύσεις, πὺν γίνονται ἀπὸ τὴν κ. Λιαντίνην.

Τὸ ὅλον ἔργον, πὺν τυπώθηκε ἀπὸ τὶς Γραφικῆς Τέχνες Γεωργίου Ἀντ. Γκέλμπτση καὶ ἔχει πολὺ καλαίσθητη ἐμφάνισιν, εἶναι ὑποδειγματικὴ συμ-βολὴ στὴν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης, στὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ πατερικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ στὴν δι-δακτικὴν παρουσίαν τῶν χριστιανικῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τῶν μου-σειῶν μὲ ἐπισήμανσιν τῶν τυχόν καλλιτεχνικῶν ἀλληλεπιδράσεων, ὁμοιότη-των καὶ διαφορῶν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Ἡ ἐπισήμανσις αὐτὴ εἶναι ἐκδηλῆ λ.χ. στίς 62 σελίδες τῆς ἐπίσης προσφάτως κατὰ τὸ 2007 δημοσιευθείσης μελέτης τῆς συγγραφέως ὑπὸ τὸν τίτλον «*Διδακτικὴ τῆς ἱστορίας τῆς εὐρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ εἰκονογραφικὰ στὸ ἐνιαῖο Τρίπτυχο Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Τέχνης* (τῆς βελγικῆς μονῆς τῶν βενεδικτίνων) τοῦ *Stavelot*» (Ἀθήνα 2007).

Ὁ γράφων εἶναι βέβαιος, ὅτι ἡ κ. Διοτίμα Λιαντίνη, ὡς ἐκλεκτὸν στέλεχος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εἶναι δυνατόν νὰ προσφέρει πολλὰς ὑπηρεσίας τόσον στὸν τομέα τῆς προβολῆς τῆς καθ' ὅλου χριστιανικῆς καὶ ἰδίως τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης, ὅσον καὶ στὴν διὰ τῆς συγχρονισμένης Διδακτικῆς ἀνάδειξιν τῶν θησαυρῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσείων τῶν διαφόρων Ἱ. Μητροπόλεων καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἔναργεῖς καὶ ἐμπεριστατωμέναι αἰσθητικῆς ἀναλύσεις τῆς δημιουργοῦν τὴν κατάλληλην πνευματικὴν συνήχησιν πρὸς βίωσιν τόσον τῆς Αἰσθητικῆς τῆς μορφῆς (*Formästhetik*), ὅσον καὶ τῆς Αἰσθητικῆς τοῦ περιεχομένου (*Gehaltsästhetik*). Πλήρης κατανόησις τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων μόνον διὰ τῆς συνεξετάσεως καὶ βιώσεως τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ.

Γι' αὐτὸ ἡ περὶ Σωσάννας μονογραφία τῆς κ. Λιαντίνης ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ σ., μὲ τὴν γνωστὴν ἀρίστην ἐνημέρωσιν τῆς γιὰ τὰ ἐκάστοτε συγκεκριμένα ἀντικείμενα τῆς ἐρεῦνης τῆς, δύναται νὰ ἀξιοποιῇ τις καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν προβληθεῖσαις ἰκανότητές τῆς (βλ. «*Θεολογία*» ἔτος 2004, σσ. 752-757), παρουσιάζοντας ὁλονὲν καὶ περισσότερον συνθετικὰς μελέτες, ποὺ θὰ προβάλλουν τόσον τὰ μορφολογικὰ ἢ εἰδολογικά, ὅσον καὶ τὰ καθ' ὕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον γνωρίσματα καὶ στοιχεῖα εἴτε μεμονωμένων ἢ ὁμάδων ἔργων Χριστιανικῆς Τέχνης, εἴτε τῆς συνολικῆς Χριστιανικῆς Αἰσθητικῆς, ἢ ὅποια πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ ἀντικειμενικὴν φαινομενολογικὴν ἔρευναν τῶν ἐκφάνσεων τοῦ ὠραίου στὴν Ὁρθόδοξον Τέχνην, εἴτε τῆς Μουσειοδιδασκαλικῆς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

F. Debuyst, P. De Clerck, A. Gerhards, J.Y. Hameline, F. Mazza, K. Richter καὶ ἄλλοι, *L' altare, mistero di presenza, opera dell' arte* (Ἡ ἅγια τράπεζα, μυστήριον παρουσίας, ἔργο τέχνης), ἐκδόσεις Qiqajon Comunità de Bose, Magnano (BI) 2005, σσ. 256, πίνακες 66.

Ἡ βορειοϊταλικὴ μονὴ Bose, λίαν γνωστὴ γιὰ τὶς θεολογικὰς καὶ οἰκουμενικὰς δραστηριότητές τῆς, ὑπὸ τὴ φωτεινὴ ἡγεσία τοῦ δραστηριότατου ἡγουμένου καὶ ἔμπειρου συγγραφέα θεολογικῶν δοκιμῶν π.

Enzo Bianchi διοργάνωσε κατά τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου ἕως 2 Νοεμβρίου 2003, τὸ Β΄ Διεθνὲς Λειτουργικὸ Συνέδριο μὲ γενικὸ θέμα «ἅγια τράπεζα, μυστήριο παρουσίας, ἔργο τέχνης».

Τὸ θέμα αὐτό, λίαν ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους τῆς λειτουργικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μελετᾶται στὸν ἀνὰ χεῖρας τόμο καὶ στὰ πλαίσια τῆς δυτικῆς ρωμαιοκαθολικῆς παράδοσης.

Μετὰ τοὺς ἀπαραίτητους εἰσαγωγικοὺς λόγους τοῦ π. Enzo Bianchi, ἡγουμένου τῆς ὡς ἄνω μονῆς (σσ. 11-14) καὶ τοῦ Mgr. Giancarlo Santi, διευθυντῆ τοῦ ἐθνικοῦ γραφείου γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μορφωτικὰ ἀγαθὰ τῆς ἰταλικῆς ἐπιστημονικῆς συνόδου (σσ. 15-17) καὶ τοὺς χαιρετιστήριους λόγους τοῦ Mgr. Piero Marini, τιτουλάριου ἐπισκόπου τοῦ Martirano, διδασκάλου τῶν ποντιφικῶν λατρευτικῶν τελετῶν (σσ. 19-20), τοῦ Mgr. Enrico Masserini, ἀρχιεπισκόπου - μητροπολίτη Vercelli (σσ. 21-22) καὶ τοῦ μηνύματος τοῦ Mgr. Adriano Caprioli, ἐπισκόπου Reggio Emilia - Guastalla, προέδρου τῆς ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὰ λειτουργικὰ θέματα τῆς ἰταλικῆς ἐπισκοπικῆς συνόδου (σ.23), ἀκολουθοῦν τρεῖς ἐνότητες ὁμιλητῶν.

Ἡ πρώτη μὲ τίτλο «ἡ ἅγια τράπεζα, λειτουργία καὶ ἱστορία» ἀρχίζει μὲ τὴν εἰσήγηση τοῦ F. Debuyst, βενεδικτίνου μοναχοῦ τῆς κοινότητας Saint - André de Cherlande (Ottingie - Louvain - la Neuve) στὸ Βέλγιο, «ἡ ἅγια τράπεζα: ἔργο τέχνης ἢ μυστήριο παρουσίας;» (σσ. 27-38), ὅπου τονίζεται ἡ ἔννοια τῆς πασχάλιας εἰκόνας, τῆς τράπεζας τοῦ Κυρίου, τῆς ἀπλῆς καὶ ἑορταστικῆς, ἀναφερόμενης στὸ ἱερὸ θυσιαστήριο. Ἔπεται ἡ ὁμιλία τοῦ P. De Clerck, καθηγητῆ τῆς λειτουργικῆς στὸ Ἀνώτερο Ἰνστιτούτο Λειτουργικῆς τοῦ Καθολικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Παρίσι καὶ συμβούλου πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν φορέων «ἡ σημασία τῆς ἁγίας τράπεζας στὰ τυπικὰ τῆς ἀφιέρωσης» (σσ. 39-53). Αὐτὸς ὁ ἴδιος διερωτᾶται γιὰ τὴ μὴ ὑπαρξὴ λιθίνων ἁγίων τραπεζῶν, τόπων θυσίας στὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες. Ἡ εἰσήγηση τοῦ E. Mazza, καθηγητῆ τῆς ἱστορίας τῆς λειτουργικῆς στὸ καθολικὸ πανεπιστήμιο τοῦ Μιλάνου, στὸ Ποντιφικὸ Ἀθήναιο (Athaeneum) τοῦ Sant' Anselmo στὴ Ρώμη καὶ στὶς Θεολογικὲς σχολὲς τοῦ Μιλάνου καὶ τῆς Bologna, ὡς καὶ στὸ Ἀνώτερο Ἰνστιτούτο Λειτουργικῆς στὸ Παρίσι «τράπεζα καὶ ἅγια τράπεζα: δύο τρόποι μὴ ἐναλλασσόμενοι γιὰ τὴν κατάδειξη ἑνὸς λειτουργικοῦ ἀντικειμένου» (σσ. 55-79) καταλήγει λέγοντας, ὅτι οἱ ὅροι τράπεζα καὶ ἅγια τράπεζα εἶναι δύο συμπληρωματικοὶ τρόποι, διότι ὁ ἕνας δείχνει τὴ μορφή, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀποκαλύπτει ποία εἶναι ἡ θεολογικὴ φύση του. Ἡ

τράπεζα είναι ένα ιερό θυσιαστήριο εξαιτίας της χρήσης του για το μυστήριο της θείας εὐχαριστίας. Ἡ τελευταία ἀνακοίνωση τῆς πρώτης ἐνότητας ἔγινε ἀπὸ τὴν P. Volti, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, βοηθὸ στὴν ἔδρα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης στὸ Κολλέγιο τῆς Γαλλίας, στὸ Παρίσι καὶ διδάσκουσα ἱστορία τῆς τέχνης, στὸ πανεπιστήμιο τῆς Σορβόννης στὸ Παρίσι IV «τὸ χριστιανικὸ θυσιαστήριο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς στὴν Καρολίνα μεταρρύθμιση» (σσ. 81-95). Στὴν ὁμιλία αὐτὴ ἐξαιρεται ἡ περὶ ἀπόδοση ἑνὸς ἱερατικοῦ, λατρευτικοῦ καὶ μυστηριακοῦ λεξιλογίου στὴν πρώτη χριστιανικὴ χιλιετία γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἁγίας τράπεζας.

Ἡ δευτέρα ἐνότητα τιλοφορούμενη «πραγματοποιήσεις ἁγίων τραπεζῶν ἀπὸ τὴν Β΄ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ μέχρι σήμερα στὴν Εὐρώπη» ἀρχίζει μὲ τὴν ἀνακοίνωση τῆς A. Da Rocha Carneiro, διευθύντριας τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἱερᾶς τέχνης τῆς ἐπισκοπῆς τῆς γαλλικῆς πόλης Lille, πτυχίου ἱστορίας τῆς τέχνης τοῦ πανεπιστημίου Σορβόννης στὸ Παρίσι «πραγματοποιήσεις ἁγίων Τραπεζῶν στὴ Γαλλία καὶ στὸ Βέλγιο» (σσ. 98-111), στὴν ὁποία μὲ τὴ μελέτη μερικῶν παραδειγμάτων διαγράφεται καλὰ τὸ ρεῦμα τῆς σύγχρονης χριστολογίας. Ἡ ὁμιλία τοῦ D. Schönhöbchler, ἀββᾶ τοῦ ἀββαείου τῶν βενεδικτίνων μοναχῶν τοῦ Disentis στὴν Ἑλβετία «πραγματοποιήσεις ἁγίων τραπεζῶν στὴν Ἑλβετία» (σσ. 113-123) ἀναφέρεται σὲ λίαν ἐνδιαφέροντα παραδείγματα ναῶν τῆς ἀλπικῆς αὐτῆς χώρας. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ W. Zahner, διδάκτορα θεολογίας καὶ μέλους τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ λειτουργικὴ καὶ τὴν ἱερὰ τέχνη τῆς γερμανικῆς ἐπισκοπικῆς συνόδου «πραγματοποιήσεις ἁγίων τραπεζῶν στὴ Γερμανία καὶ στὴν Αὐστρία» (σσ. 125-138), ὅπου μελετῶνται σύγχρονα παραδείγματα χριστιανικῶν θυσιαστηρίων στὶς παραπάνω γερμανόφωνες χώρες. Ἡ εἰσήγηση τοῦ G. Santi, ἀρχιτέκτονα καὶ διευθυντῆ τοῦ ἐθνικοῦ γραφείου γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀγαθὰ τῆς ἰταλικῆς ἐπισκοπικῆς συνόδου «πραγματοποιήσεις ἁγίων τραπεζῶν στὴν Ἰταλία: τὸ παράδειγμα μερικῶν καθεδρικῶν ναῶν στὸ Triveneto» (σσ. 139-152) τελειώνει μὲ τὴν παρατήρηση, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ποὺ μνημονεύονται εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄριστης συνεργασίας ἑνὸς σχεδίου μελέτης ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς ποιμένες, λειτουργολόγους, ἀρχιτέκτονες καὶ καλλιτέχνες, ἐνῶ προσφέρει ὁ καθένας τὴν πολυτιμὴ συμβολή του. Μία ἄλλη ἀνακοίνωση γιὰ μερικὰ ἰταλικά πάλι μνημεῖα σὲ διάφορα σημεῖα τῆς χώρας, πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν M. Valdinoci, ἀρχιτέκτονα καὶ συνεργάτη τοῦ ἐθνικοῦ γραφείου γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μορφωτικὰ ἀγαθὰ τῆς ἰταλικῆς ἐπισκοπικῆς συνόδου «πραγματοποιήσεις ἁγίων τραπεζῶν στὴν Ἰταλία: ἄλλα πρόσφατα πα-

ραδείγματα» (σσ. 153-158). 'Η τελευταία εισήγηση τῆς δεύτερης ἐνότη-
 τας ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸν D. Stancliffe, ἐπίσκοπο τῆς πόλης Salisbury,
 πρόεδρο τῆς λειτουργικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας» (σσ.
 159-177). Ἡ ὁμιλία αὐτὴ περατώθηκε μὲ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ θέση, ὁ
 χῶρος καὶ ἡ ἀξία τῆς ἁγίας τράπεζας, συνιστοῦν ὅλα αὐτὰ ἓνα ζήτημα
 ποὺ ἀφορᾷ τὴν φύση τῆς κοινότητος, τῆς λατρείας, τὸν τρόπο μὲ τὸν
 ὁποῖο αὐτὴ κατανοεῖται ὡς «Ἐκκλησία» καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τέ-
 τοια κατανόηση ἐκφράζεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς λειτουργίας.

Ἡ τρίτη καὶ τελευταία ἐνότητα ἔχει ὡς ἐπίτιτλο «θεολογία, αἰσθητικὴ
 καὶ ποιητικὴ τῆς ἁγίας τράπεζας». Ἡ πρώτη εισήγηση τοῦ Kl. Richter,
 τακτικοῦ καθηγητῆ θεολογίας στὴ γερμανικὴ πόλη Münster «κοινότητα,
 λειτουργικὸς χῶρος καὶ ἁγία τράπεζα» (σσ. 181-200) ἀναφέρεται στὸν
 πρωταρχικὸ παράγοντα τῆς σχέσης συνέλευσης τῶν πιστῶν καὶ ἁγίας
 τράπεζας γιὰ τὸν λειτουργικό-ἀρχιτεκτονικὸ τρόπο σχεδιασμοῦ καὶ
 ἐκτέλεσης τοῦ συγκεκριμένου μνημείου. Ἀκολουθεῖ ἡ ὁμιλία τοῦ R.
 Messner, τακτικοῦ καθηγητῆ λειτουργικῆς στὴ θεολογικὴ σχολὴ τῆς
 αὐστριακῆς πόλης Innsbruck «ἡ κατεύθυνση τῆς προσευχῆς, ἡ ἁγία τρά-
 πεζα καὶ τὸ ἐκκεντρικὸ κέντρο τῆς συνάθροισης» (σσ. 201-212), στὴν
 ὁποία ἐξαίρεται ὡς πρώτη ἡ ἰδέα τοῦ θεολογικοῦ ζητήματος τῆς ση-
 μασίας τῆς ἁγίας τράπεζας. Ἔπεται ἡ εισήγηση τοῦ A. Gerhards, καθη-
 γητῆ λειτουργικῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βόννης καὶ γιὰ πολλὰ ἔτη δι-
 ευθυντῆ τῆς γερμανικῆς πόλης Trier «θεολογία τῆς ἁγίας τράπεζας»
 (σσ. 213-232), μὲ τὴν ἐκθεση τῶν θεολογικῶν παρατηρήσεων γιὰ τὴν
 ἁγία τράπεζα, ἡ ὁποία δὲν κλείει τὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, ἀλλὰ τὸν
 ἀνοίγει στὴν αἰώνια λειτουργία. Ἡ ἐπόμενη ὁμιλία τοῦ Gl. Gresleri,
 ἀρχιτέκτονα, πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου σὲ διάφορα ἰταλικά πανεπι-
 στήμια καὶ μέλους τῆς Ἀκαδημίας San Luca καὶ τῶν Virtuosi del Pantheon
 «αἰσθητικὴ τῆς ἁγίας τράπεζας» (σσ. 233-241) προσβάλλει τὸ συμπέρασμα
 ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἀρχὴ στὴν αἰσθητικὴ κρίση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀκολουθεῖ τὸ
 κριτήριό τοῦ B. Crose: «μόνο ἡ ἔκφραση, δηλαδὴ ἡ μορφή, κάμει τὸν ποιη-
 τή... Ἡ ἔκφραση εἶναι ἡ πρώτη μορφή τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος». Ἡ
 ἀνακοίνωση τοῦ J. Yves Hameline, ἐπίτιμου καθηγητῆ τοῦ Καθολικοῦ
 Ἰνστιτούτου στὸ Παρίσι, μουσικολόγου καὶ κοινωνιολόγου τῆς λατρείας καὶ
 τῶν τυπικῶν αὐτῆς «ποιητικὴ τῆς ἁγίας τράπεζας» (σσ. 243-247) ἐπιχειρεῖ τὸ
 ἐρώτημα: ἡ ἁγία τράπεζα τείνει νὰ συγκαλύψει τὴν τραγικότητα τοῦ Γολ-
 γοθᾶ καὶ τὴν ἀπιστία τῶν ἱερουργῶν του; Λίγο παρακάτω προστίθεται, ὅτι
 ἡ ἁγία τράπεζα μάρτυς μιᾶς εἰρηνοφόρας συμμαχίας εἶναι ὡς μία ἀμοιβαία
 εὐφυΐα τῆς θείας φιλανθρωπίας. Ἡ τελευταία ὁμιλία εἶναι γραμμένη ἀπὸ

τὸν P. De Clerck πάλι, «σύνθεση τοῦ συνεδρίου» (σσ. 249-254) καταλήγοντας ὡς ἐξῆς: τὸ συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται λοιπὸν εἶναι τὸ πολυσθενές τῆς ἁγίας τράπεζας. Αὐτὴ παριστᾷ βέβαια μιὰ πρόκληση γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς καλλιτέχνες οἱ ὅποιοι καλοῦνται νὰ ὑπερβοῦν τέλεια δεσμὰ καὶ νὰ δημιουργήσουν ποιητικὰ ἔργα. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ θέση τοῦ παιχνιδιοῦ καὶ τὸ ἴδιο τὸ μεγαλεῖο τῆς τέχνης.

Ὁ καλαισθητὸς αὐτὸς τόμος τῆς ἐκδοτικῆς παραγωγῆς τῆς μονῆς Bose συνιστᾷ ἓνα νέο ἐπιστημονικὸ καὶ ἀπαραίτητο βοήθημα γιὰ τὶς διεθνεῖς λειτουργικὲς σπουδές.

Συγχαίρουμε λοιπὸν ὀλόψυχα τὸν ἠγούμενο π. Enzo Bianchi καὶ ὅλη τὴν ἀδελφότητα γιὰ τὴ νέα αὐτὴ συνεδριακὴ καὶ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία, εὐχόμενοι νὰ συνεχίζεται ἡ ἐπιτυχία καὶ σπουδαία αὕτη πρωτοβουλία τους γιὰ τὴν προώθηση τῶν σπουδῶν τῆς λειτουργικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ Δύση καὶ σ' ὅλο τὸν χριστιανικὸ κόσμο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

Ὁμότιμος Καθηγητὴς

Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΑΓΟΡΩ(ΡΙΤΑ)-ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΛΑΖΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Ἐθνικὰ καὶ μειονοτικὰ θέματα*, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 432.

Οἱ συγγραφεῖς, διδάκτορες τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἡ μὲν πρώτη τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ὁ δὲ πατέρας τῆς, δεύτερος, τῆς Φιλοσοφικῆς, ἤδη εἶχαν δώσει ἐνδιαφέροντα δείγματα τῶν ἐξειδικιασμένων σπουδῶν τους μὲ τὶς διδακτορικὲς διατριβὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια, οἱ ὁποῖες προφανέστατα ἐπέδρασαν ἐποικοδομητικὰ στὴν ὀρθότερη καὶ ἐπωφελέστερη συγγραφὴ τοῦ παρόντος βιβλίου, διακριτοῦ γιὰ τὴν καλπάζουσα ἐπικαιρότητα, πρὸ πάντων δὲ γιὰ τὴν πολυσχιδέστατη καὶ πλούσια θεματικὴ του. Ὀπωσδήποτε στὴν ἐπιτυχῆ πραγμάτωση τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου σημαντικὴ συμβολὴ προῆλθε καὶ ἀπὸ τὶς μακρόχρονης ἐνασχολήσεις τους μὲ τὶς δραστηριότητες τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων, Σωματείου ἰδρυμένου ἀπὸ τὸν πρῶτο μεταπολιτευτικὸ Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας Μιχαὴλ Στασινόπουλο, ἐπίτιμο Πρόεδρο τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, Καθηγητὴ τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκὸ, πλαισιωμένο ἀπὸ διακεκριμένους ὁμολόγους του, Ἀγγελο Βλάχο, Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρο,

Ν. Ματσανιώτη, Μ. Σακελλαρίου... [Περισσότερα βλ. *Έπιτροπή Έθνικῆς Ένημερώσεως (ΕΕΕ)*. Νομικό Πρόσωπο Έλληνικῆς Ίθαγένειας. Σωματεῖο ἀναγνωρισμένο: μὴ κερδοσκοπικό-μὴ κυβερνητικό. Ἄκραιοφνέστατα ἐπιστημονικό γιὰ τὰ ἑλληνικά δίκαια καὶ γιὰ τὰ ἀπαράγραπτα πανανθρώπινα δικαιώματα. Ἀθήνα 2004, σελ. 142].

Ὁμολογουμένως οἱ συγγραφεῖς μὲ μεγάλη προσοχή καὶ πολλή ἐπιμέλεια ἀναδιφώντας σχεδὸν τὸ σύνολο τῶν συναφῶν πηγῶν καὶ τὰ ἐκλεκτότερα εἰδικὰ βοηθήματα, μάλιστα σὲ διχρονική κλίμακα, προσφέρουν καίρια καὶ χρήσιμη ὑπηρεσία στοὺς ἐπαγγελματικά ἐνδιαφερομένους, συνάμα δὲ διαφωτίζουν τὸ εὐρύτερο κοινό, μὲ τὴν τεκμηριωμένη καὶ ἀντιληπτὴ ἀπεικόνιση θεμάτων ἔθνικῶν, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ στίς ἡμέρες μας πολυσυζητοῦνται, παραμένουν περίπου παντελῶς ἀδιάγνωστα ἢ συχνότατα συγγέονται μὲ τὴν πολιτική.

Προσφύεστατα προτάσσουν τὰ πορίσματα τῆς ἐνδελεχοῦς μελέτης βασικῶν ὄρων, ὅπως ἔθνος, κατὰ χρονικὲς περιόδους συγγραφέων κάθε τάσεως ἢ εἰδικότητας. Ταυτόχρονα καθορίζουν καὶ τίς σημασιολογικὲς μεταβολές, τῶν δὲ παραγῶγων τοὺς διακρίνουν ἐπίμονα τὸ δόκιμο ἢ ἀδόκιμο, ὅπως στὸν ὄρο ἔθνοτικός, ποὺ ἐπιτόλαια καὶ ἐνδεχομένως ἀνεπίγνωστα χρησιμοποιεῖται κατὰ μίμηση ἢ ἄκριτη ἀντιγραφή ἀπὸ διάφορα δημοσιεύματα εὐκαιριακῶν καὶ ἐρασιτεχνικῶν ἐπιδόσεων. Ἐπὶ πλέον ἀπτή καὶ πολύτιμη προσφορὰ συνιστᾷ ἡ ἀποσαφήνιση τῆς ἔννοιας «κράτος», καθὼς καὶ ἡ παράθεση ἐξακριβωμένων στοιχείων ἐθνολογικῆς συνθέσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, μὲ πρώτη τὴν ἄλλοτε Σοβιετικὴ Ἑνωσις, γιὰ τὴν ὁποῖα οἱ σχετικὲς γνώσεις δὲν ἀφθονοῦσαν.

Στὸ δεῦτερο μέρος σκιαγραφεῖται ὁ μουσουλμανισμὸς στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου μὲ ἀναφορὲς στίς ἐπιπτώσεις τῆς ἐξωμοσίας, οἱ ὁποῖες καταλήγουν καὶ στὴν ὀλοσχερῆ ἀλλοτρίωση τῶν θυμάτων ἔθνικά. Παρέχεται παράδειγμα συγχρόνου μας ἀρνησιθρήσκου, τοῦ ὁποῖου πρωτοφανῆς καὶ ἐξοργιστικὸς λίβελλος κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναιρεῖται σύντομα καὶ τεκμηριωμένα.

Ἐπειτα καθορίζονται τὰ ἔθνικά θέματα καὶ ἀναπτύσσονται ἀρκετά, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα, τὸ Κυπριακό, τὸ Βορειοηπειρωτικό, τὸ Μακεδονικό, τὸ Θρακικό, τὸ Αἰγαϊκό... Ἄκρως ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐνδειγμένη διαπιστώνεται ἡ προειδοποίηση γιὰ τὸ ἀδόκιμο τοῦ ὄρου «μειονότητα», καθὼς καὶ γιὰ τὰ εἶδη, ὑπαρκτὴ ἢ πλαστὴ, καὶ μὲ τὴν ἔθνικὴ ἀσφάλεια σὲ περιπτώσεις ἐσφαλμένων, λόγω ἀγνοίας, χειρισμῶν. Δὲν παραλείπεται καὶ ἡ ὑπόμνηση τῶν ἔθνικῶν ζημιῶν ἀπὸ τὴν παραγνώριση ἐπισήμου καὶ ἐπιβλητικοῦ συλλογικοῦ συγγράμματος, ποὺ ἐπιγρά-

φεται *Ἡ Εὐρώπη καὶ οἱ λαοὶ τῆς*, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ πανεπιστημίου τῆς Χάγης, μὲ τὶς ἐπιδοτήσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων καὶ τοῦ Πολιτισμικοῦ Ἰδρυματοῦ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Διότι ἀπουσιάζει καὶ ἡ παραμικρὴ συνεργασία Ἑλλήνων εἰδικῶν ἐπιστημόνων, οὔτε γιὰ κεφάλαια ἢ λήμματα ἑλληνικῶν περιοχῶν καὶ πληθυσμῶν, π.χ. Μακεδονία-Μακεδόνες ἢ Βλάχοι, ὥστε οἱ πρῶτοι νὰ ταυτίζονται μὲ τοὺς Σκοπιανούς καὶ οἱ δευτέροι μὲ τοὺς Ρουμάνους, ἀποκαλούμενοι μάλιστα «Μακεδο-Ρουμάνοι»!

Πολύτιμη πράγματι προσφορά λογίζεται καὶ ἡ ἐμπεριστατωμένη παρουσίαση τῶν Ἀρμάνων-Βλάχων, Ἀρβανιτῶν καὶ γενικὰ διγλώσσων ἢ ἀλλογλώσσων Ἑλλήνων, σλαβοφώνων, τουρκοφώνων, ἀκόμη καὶ ἐξισλαμισμένων, δοθέντος ὅτι τελευταῖα ἐπαυξάνονται οἱ σκόπιμες συσκοτίσεις ἢ προγραμματισμένες παραπληροφορήσεις, προπαγάνδες, γιὰ τὶς ὁποῖες, ὅπως σημειώνεται, δαπανῶνται καὶ κονδύλια τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου.

Στὴ δὲ διάδοση τῆς ἀλήθειας συμβάλλει ἀποφασιστικὰ καὶ ὁ Ἐκδοτικὸς Οἶκος Κυρομάνος [Θεσσαλονίκης] τοῦ φίλου μας Βασιλείου Χρήστου, πού διακρίνεται γιὰ τὴν εὐαισθησία στὴν ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ τῶν ἀρμοδίων ὑπηρεσιῶν γιὰ θέματα, τὰ ὅποια ἀφοροῦν στὰ ἑλληνικὰ δίκαια καὶ στὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων. Εὐλόγα, λοιπόν, οἱ εὐχαριστίες καὶ τὰ συγχαρητήρια ἀπευθύνονται πρὸς ὅλους τοὺς συντελεστὲς τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος βιβλίου, τὸ ὅποιο κυκλοφορεῖται σὲ φλέγουσα ἐπικαιρότητα.

MIX. Γ. ΤΡΙΤΟΣ

Ἀναπλ. Καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης